

Sažetak

Marko Kovačić, Zagreb

UDK 81'373.21, stručni rad

primljen 8. ožujka 2016., prihvaćen za tisak 29. travnja 2016.

An Approach to the Adaptation of Place Names Exemplified
by Some Containing the Grapheme U

The article is an attempt at indicating if not solving the rather chaotic situation in the adaptation of foreign place names in the more or less traditional Croatian texts, the less traditional referring mostly to the media of which several local newspapers as well as the national television are quoted. Most of the quotes contain the grapheme U as an example of a multitude of reflections and rules whether it adapts in its singular or combined forms. The need of an overall project is suggested, such as the one realized in Poland whereby an extensive list of toponyms was produced as adapted to Polish collected by a huge body of scientists and experts on a large number of languages that those toponyms originated from. Such a project would resolve many doubts encountered every day by the media, cartographers and in other situations which require adaptation of foreign place names and which therefore require joint efforts of experts assembled in a single ongoing venture.

RAZMATRANJA FRANJE BENEŠIĆA I HRVATSKI JEZIK

„Istinu će saznati, ko sumnja i ne vjeruje.“¹

Marija Znika

Uvod

 stina uvijek izbije na vidjelo, kad-tad. Tako je bilo i s knjigom Franje Benešića *Razmatranja*,² drugi svezak, koja je 2009. u Iloku predstavljena u pretisku, i to s crvenim označenim cenzorskim interventima zbog kojih je knjigu i zabranila starojugoslavenska vlast, nakon „šestojanuarske“ diktature. Od pet neuništenih primjeraka preostala su dva od kojih je jedan poslužio kao uzor za pretisak. Pronašao ga je, zna se, zauzeti poznavatelj Iloka i Iločana Mato Batorović, a izdala Gradska knjižnica Ilok, na čemu im čestitamo.

¹ Franjo Benešić, *Razmatranja*, str. 14.

² Franjo Benešić, *Razmatranja*, Drugi svezak, Tisak prve hrvatske dioničke tiskare u Osijeku, Zagreb, 1929.; pretisak 2009.; 255 str. Franjo Benešić stariji je brat Julija Benešića.

Pretisnuta knjiga ima 255 stranica, od toga je 227 stranica izvorni Benešićev tekst (str. Razmatranja, Prilozi), a ostalo je Dodatak u kojemu su riječi nakladnika, prikaz obitelji Benešić u Iloku i analiza djela F. Benešića.

Moto cijele knjige je ovaj: *Često je nesnosan čovjek, koji je uvijek pametan. Tako i knjiga.*

Benešić je tekst razglobio u 7 poglavlja. Prvo poglavlje nema naslova (str. 1. – 85.). Iduća poglavlja naslovio je ovako: O društvu i državi (str. 87. – 126.), Rad (str. 127. – 162.), Kapitali (str. 163. – 176.), Kulture među sobom (str. 177. – 193.), Jesu li ljudi zli? (str. 175. – 217.), Sjećanja (str. 219. – 224.).

Podsjetimo se tko je Franjo Benešić.

Franjo Benešić najmlađi je od četiriju sinova Stjepana Benešića. Rođen je u Iloku 1877., a umro u Velikoj Gorici 1945. Nakon osnovne škole u Iloku pohađa gimnaziju u Osijeku, a potom odlazi na studij u Beč i Zagreb. Po školovanju doktor prava, svestrano obrazovana osoba, pokretač raznih udruga, ali i pozoran promatrač koji je svoja opažanja i životna iskustva sažeo u knjizi Razmatranja.

Cenzurirana Razmatranja

Njegove nerijetko vrlo kratke, britke rečenice fasciniraju jasnoćom misli i izraza, često su to prave sentencije. Tiču se općeljudskih tema, naravi pojedinaca, naroda i vlasti pa su posebice u tom dijelu i bile podložne cenzorskim intervencijama. Evo, primjera radi, samo nekoliko Benešićevih misli iz kojih je razvidna osobitost Benešićeva stava i stila: „Narodi se ne mogu uništiti dok im se ne uništi kultura“ (str. 25.). To se i u ovom Domovinskom ratu osjetilo: ciljano se uništavalo kulturne vrednote, spomenike, crkve.

Ili ove, svezremenski aktualne rečenice

„Ljudi uvijek sebi drže stranu, kad se o njima misli i govori da nekom drže stranu.“ (str. 26.)

„Nema djela, kojemu ljudi ne bi mogli naći prigovora, jer je u njih zloba i zavist ne samo posvudna već i neiskorjenjiva.“ (str. 31.)

„U politici (sic!) napreduju oni, koji se protiskivaju, a ne koje se traži i zove.“ (str. 33.)

„Zli su ljudi vrlo agilni i ustrajni. Kad bi dobri ljudi imali ista svojstva i bili brojni kao prvi, napredak bi ljudstva bio neizmjeran u prisposobi sa današnjim, koji se teško odcjepljuje od nule.“ (str. 10.)

„Ako je svaki nacionalizam šovinizam, onda je i internacionalizam internacionalni šovinizam.“ (str. 33.)

„Narod, koji ne cijeni ljudski život, ne poznaje ni slobodu.“ (str. 35.)

„Potezom se pera daje napraviti više zla no dobra.“ (str. 12.)

Jedna je od rečenica koju je cenzor crvenim prekrizio, mislim i danas aktualna:

„Fraza kad ne uspijeva, mijenja si oblik. Propovjednici jedinstva zato prema potrebi govore i u ime jugoslavenstva, novoevropstva, čovječanstva i.t.d.“ (str. 17.)

Prekrižene su i ove rečenice:

„Hrvati nisu postali nesamostalni radi svoje zavisnosti, već su uvijek bili zavisni radi svoje nesamostalnosti.“ (str. 19.)

„Ako Balkanci slave svojeg čovjeka zbog kojeg njegovog čina, mada je taj po sudu Hrvata prevara i laž, nemaju Balkanci krivo, jer je za njihovu kulturu i njihovo shvaćanje taj čin ispravan, a Hrvati imaju krivo, kada traže od Balkanaca, da i oni taj čin osude, kako ga Hrvati osudjuju.“ (str. 188.)

„Preradovićev je Djed učio svog Unuka pjesmu ponosnu. Djedovu je pjesmu Unuk zaboravio, pa Unukovi sinovi odoše u mešetare.“ (str. 19.)

„Hrvati pravde radi napustiše pravo a bez prava izgubiše i pravdu.“ (str. 42.)

Za sljedeće rečenice, koje su oštra kritika ondašnjega stanja u državi, jasno je da su bile cenzurirane:

„U narodu čiji sinovi u vojsci ne mogu nadići šaržu redova, a u diplomaciji čast vratarova podvornika, ne može pristojan čovjek govoriti o slobodi.“ (str. 29.)

„Zatornik hrvatstva je vješto nišanio, kad je za prvu navalu odabrao hrvatske umjetnike, onda literate i učenjake, jer je znao da njihovim obaranjem briše obilježje hrvatske kulture, a propast hrvatskog društva, države i naroda da dolazi iza toga sama od sebe.“ (str. 42.)

Tako je prekrižen i ovaj odlomak i oni sljedeći:

„U bilježnici jednog hrvatskog zatirača zabilježeno je ovo. Hrvati su dekorativna nacija. Vole lijepu frazu, gestu, lakovjerni su, povodljivi i naivni kao djeca. Bilješka je ostala nepotpuna, jer nije htjela reći, da ta svojstva nisu dika, ali to nije smjela reći, jer bi morala dodati, da ta svojstva nisu ni sramotna, jer se za njima ne skriva lažljiva ni razbojnička ćud.“ (str. 61.)

„Hrvati, da ne budu podjarmljeni od Bizanta i Venecije, predadoše se Magjarima; da se očuvaju od Turaka, predadoše se Austriji, a da se očuvaju od Talijana, napustiše svoju samostalnost. Ne mogahu neoštećeni proći između Scyle i Charibde, koje se za tim zalogajem otimahu, a ipak je taj bio za svakog od njih neprobavljiv kao da je otrovan.“ (str. 61.)

„U ime bogova, senata, cara, naroda, države, republike, pravde, nužde, zakona, reda, rada, revolucije, proletarijata, anarhije, milostinje, sirotinje, – u svako se bo ime smije protivnike ubijati, gluplje i slabije zarobljivati, a producentima gospodariti i od imućnika otimati.“ (str. 91.)

„Velike države i narodna ujedinjenja nastaju po ratu i radi ratova.“ (str. 16.)

„Ideja narodnog jedinstva osnovana na jedinstvu jezika nije nigdje bila toliko jaka, da za njeno ostvarenje ne bi trebalo ratne sile ili političke prevare.“ (str. 16.)

„Rusi su došli Germanu Ruriku i molili ga, da preuzme nad njima vladu, jer da su oni sami nesposobni da sobom vladaju. Čini se da je to prizor iz služinske organizacije i da se on u slobodnom narodu ne može ponoviti. Ipak je to razumljivo kad su išli boljem od sebe. To su i Englezi učinili, kad su se odrekli svojih dinastija i otišli Nijemcu u

Hannover s istom svrhom. S nerazumljiva razloga su to učinili i Hrvati. U kritiki (sic!) se Hrvata to ne može nazvati blažim izrazom od pomanjkanja inteligencije.“ (str. 18.)

Pogledamo li količinu cenzorskih intervencija, pokazuje se da ih je manje u dijelu teksta o radu i kapitalu, a više u prvom nenaslovljenom poglavlju, koje je i najduže (ima 85 str.), potom o društvu i državi te o kulturama među sobom gdje ima nekih i neugodnih opservacija na računa naravi ne samo Hrvata nego i nekih drugih naroda, posebice Židova i Roma (u Benešića: Cigana).

O jeziku i stilu Razmatranja

Kako je Franjo Benešić bio i bečki i zagrebački đak, to je, pretpostavljam, ostavilo traga i u nadgradnji u njegovu jeziku koji je u bitnome ipak bio oblikovan za djetinjstva u Iloku. No, Benešić nije živio u zrakopraznom prostoru pa su u njegovu jeziku očiti i utjecaji onodobne društvenopolitičke starojugoslavenske stvarnosti. Tako ćemo u njega naći imenice na -a koje su danas u hrvatskom književnom jeziku bez -a: *optimista, komunist, moralista, pozitivista, patriota*, a druge bez dočetnoga -a, danas su uobičajene s dočetnim -a: *kvantitet, kvalitet*. Ili s druge strane one koje danas imaju oblik bez nepostojanoga *a*, a u njega su s nepostojanim *a*, primjerice: *talent, element*....

Tomu se ni malo ne treba čuditi jer i danas jezični savjetodavci bitku biju za izbor pravilnih oblika takvih imenica.

Slobodniji odnos prema hrvatskoj normi ogleda se i u upotrebi nekih zamjenica u obliku kakav je u narodnim govorima. Tako zamjenicu *tko* nalazimo ne samo u pravilnom obliku *tko* nego i u obliku *ko*: Sretan je, *ko* plaća, što može, a jadan, *ko* plaća, što mora (str. 57.); u upotrebi nekih prijedloga: opasan *po* društvo, koristan *po* ljudsko društvo (danas – opasan *za* društvo); upotrebi prijedloga *sa* (*s* s popratnim *a*) gdje mu danas nije mjesto: *sa* ostarjelim radnicima, *sa* njihovom glupošću, *sa* mladim radnicima, *problem sa* različitim odgovorom. I današnji lektori ispravljaju takve pogreške.

U Benešića nalazimo i prezent 3. osobe jednine u obliku *jeste* umjesto *jest*: politika *jeste* produljivanje života, *jeste* uspio čovjek, *jeste* savršen čovjek.

Relativno je često *da + prezent*, ali ipak rjeđe od očekivanoga: Nije mogao sam *da sudi* gada na smrt..., Jer će morati sve nedaće sudbine na sebi *da okusi*..., Hoće *da sam* sebe kritizira...

Kao i u većini narodnih govora u Benešića se ne razlikuju prijedlozi kojima se izriče uzrok (*zbog*) od onih kojima se izriče namjera (*radi*). Tako on rabi prijedlog *radi* u značenju *zbog*:³

³ Valja napomenuti da norma Benešićeva vremena nije uočavala razliku između *radi* i *zbog*.

„Hrvati nisu postali nesamostalni *radi* svoje zavisnosti, već su uvijek bili zavisni *radi* svoje nesamostalnosti.“ (str. 19.)

„Oni će se poput hereditarnih kleptomana vraćati na otimačinu, i kad budu spoznali, da *radi* nje propadaju ne samo susjedi već i oni sami.“ (str. 15.)

I u njegovu jeziku oprjeka živo – *neživo* ne razabire se iz upotrebe odnosnih zamjenica, posebice zamjenice m. r. *koji* u akuzativu, pa nalazimo oblike za živo na mjestu onih za neživo, kao i danas u brojnim tekstovima:

„Pravda je pobjeda, ratni plijen, na *kojeg* vreba bezbroj reflektanata i *kojeg* osamljen ne može sačuvati ni sedmoglavi ognjeni zmaj... za čega sposoban...“ (str. 47.)

Posvojnu zamjenicu *njihov* sklanja po pridjevnoj sklonidbi (za određeni oblik pridjeva): pomoću *njihovog* jedinstva, po *njegovom* shvaćanju, u *njihovom*... Umjesto *takav*, *ikakav* nalazimo oblike *takov*, *ikakov*: bez *ikakove* podloge, *takovo* shvaćanje.

Osobna zamjenica *oni* u Benešića je uz glagole u akuzativu, i to u obliku *nje*: odgovorima na *nje* rješavaju se problemi; navikom na *nje*; na *nje* ne smije nitko napadati. To se akuzativno *nje* umjesto *njih* posve jasno iz konteksta luči od osobne zamjenice ženskoga roda *ona* koji u G. jd. glasi *nje*: da *radi nje* propadaju (str. 13.)

Skupinu *st* u riječima stranoga podrijetla u Benešića nalazimo u obliku -št: *štipendija*, *apoštol*, *študirajući*.

Utjecaj slavonskoga dijalekta može se prepoznati u ovakvim oblicima i izričajima:

kaca suza, *mnogo gorje* (str. *gore*), *takovo shvaćanje*, *prestizavati*, *učestavaju*, *ubijstva*, *dočekiva*, *podmiče požar*, *zadržaje robu*, *da se nije iz svoje domovine presadio*, *te spoznaje ga neće boliti*, *da se domogne novaca*...

i u neprovođenju glasovnih promjena: *kritiki*, *politiki*...

„Učeni“ rječnik i oblici razvidni su iz primjera:

učenjaštvo, *olina* (*skup*), *prezaduženik*, *moralizatorno*, *proti nereda naginjućim ljudima*, *fantasterija*, *novoevropstvo*, *posvuđna zavist*, (*gladnih i*) *sugladnih*, *štetonosna otimačina*, *štitelji* (str. *zaštitnici*), *gomilači imovine*, *lakoumnopoduzetnog čovjeka*, *obretnici*, *platež*, *stališ*, *stališki*, *metulj*, *preveć vesel*, *pobjeditelj*, *domaja*...

Benešić zna složiti riječi onako kako se u hrvatskom jeziku rabe u biranom izričaju. To se posebice vidi iz primjera u kojima se zanaglasnica (osobito glagolska) umeće između imenice i genitivnoga atributa:

potezom bi pera, *napredak bi ljudstva*, *javno je mnijenje ograda*, *sreća je čovjeka u spoznaji*, *od svih se ljudi*, *sredjen se čovjek*, *uman se čovjek ne boji*...

U osebjnom ćemo jeziku Benešićevih Razmatranja ipak naći znatno manje sastavnica jezika onodobne društveno-političke starojugoslavenske zbilje nego što bi se očekivalo. Vjerojatno upravo zbog njegove osviještenosti kojemu jezičnom korpusu pripada i njegove ukorijenjenosti u tom korpusu.

Zaključak

U Benešićevu se iskazu zamjećuje britkost i jasnoća izraza, lapidarnost, bilo da govori o općeljudskim, svezremenskim temama, bilo da kao pozoran promatrač kritički prosuđuje društvo i odnose u kojima je živio i djelovao.

Jezična analiza pokazuje da je F. Benešić kao obrazovana i svestrana osoba vodio računa i o jeziku kojim je pisao svoje djelo. U njegovu se jeziku mogu nazrijeti neka, s današnjega gledišta, odstupanja od hrvatskoga standardnoga jezika, odstupanja s kojima i dan danas lektori vode bitku. S druge strane, u njegovu se djelu mogu otkriti i elementi zavičajnoga slavonskoga tipa govora kakav je bio za njegova djetinjstva u njegovu rodnom Iloku. Njegovo obrazovanje u Osijeku, Zagrebu i Beču ostavilo je traga i u mjestimično biranom izričaju i u tzv. učenom leksiku.

Odstupanja od hrvatske standardnojezične norme pod utjecajem onodobne društvene sredine znatno su manja od očekivanoga čime autor posvjedočuje svoju djelatnu pripadnost hrvatskomu jezičnom korpusu.

Sažetak

Marija Znika, Zagreb

UDK 81'38, stručni rad

primljen 16. travnja 2015., prihvaćen za tisak 29. travnja 2016.

Franjo Benešić's "Razmatranja" ("Reflections") and the Croatian Language

The paper analyses Franjo Benešić's work *Razmatranja (Reflections)* from the language point of view. Benešić's work was reprinted in 2009 with all censors' interventions because of which it was banned in 1929.

Benešić's style is characterized by pungency and clarity of expression, terseness in addressing both all-time human topics in general and the society and relations in which he had lived and worked and which he observes and judges very attentively and critically.

The language analysis shows that F. Benešić, as an educated and versatile person, also paid attention to the language in which he wrote his work. In his language one can observe, from the present-day point of view, some aberrations from the standard Croatian language - aberrations with which language editors are battling even today. On the other hand, Benešić's work also contains elements of the Slavonian home type of speech as it existed in his home town of Ilok when he was a child. His education in Osijek, Zagreb and Vienna left its mark in the form of occasional use of carefully chosen words and the so-called 'educated' lexicon. Departures from the norms of the standard Croatian language under the influence of the then social environment are significantly smaller than expected, which proves that the author actively belongs to the Croatian language corpus.